

IVADAS

1. Problema, aktualumas

Aristotelio kategorijos (K) ir vaišešikos padārthos (P) pradėtos gretinti 1824 m., kai H. T. Colebrooke'as į anglų kalbą išvertė pagrindinius Kaṇādos „Vaišešikos sūtros“ terminus ir keletą sūtros teksto fragmentų (Colebrooke 1824: 94, 101; Halbfass 1992: 76): sanskritiškiems vaišešikos terminams jis parinko lotyniškus Aristotelio terminijos atitikmenis. *Padārtha* išversta – *category* (arba *predicament*, *object of proof*), *dravya* – *substance*, *guṇa* – *quality*. Vėliau pagrindiniai vaišešikos terminai versti lotyniškais Aristotelio terminais ir kitose Vakarų kalbose, pvz., vokiškai (Kaṇāda 1867–1868) – *Kategorie*, *Substanz*; rusiškai (Прашаптапада 2005) – *категория*, *субстанция*; rumuniškai (Kaṇāda 2010) – *categorie*, *substanță* ir t. t. Tai reiškia, kad Vakarų kalbomis parašytuose veikaluose apie vaišešiką neretai implikuojamas K kontekstas, nors K detaliau neaptariamoms (Faddegon 1918, Bhaduri 1947, Frauwallner 1973, Matilal 1977, Potter 1977, Ganeri 2001a, Preisendanz 2001, Лысенко 2003, Kumāra 2013 ir kt.). Ši problemiška reiškinį apibūdinčiau kaip „aristotelišką“ vaišešikos recepciją Vakaruose. *Padārthos* vertimas žodžiu *kategorija* keblus tuo atžvilgiu, jog *kategorija* be platesnio komentaro nesunkiai gali suklaidinti skaitytoją, norintį pažinti P specifiką. **Mono-grafijos problema** – K ir P tarpusavio santykio neapibrėžtumas, kylantis ir dėl K neaiškumo atskirai, ir dėl tolimesnio, dažnai nereflektuojamo bandymo paaiškinti P su K terminais. Problemą dar kitaip suformuluočiau klausimu – kaip vakarietiška Aristotelio terminijos paveikta filosofine kalba apibūdinti P nesuniveliuojant jų su K ir kokie yra K ir

P panašumai bei skirtumai? Ši monografija bando atsakyti į pastarąjį klausimą pateikiant atskirą K ir P bei jų kontekstų tyrimą.

Tema aktuali tuo, jog gvildenami du kertiniai dviejų skirtingu mąstymo tradicijų terminai: didžiulę įtaką Vakarų metafizikai, logikai bei kalbos filosofijai turėjusi K bei Indijos filosofinių sistemų (*darśana*) tikrovės elementų klasifikacijoms ir gramatikos (*vyākaraṇa*) terminijai – P. Tyrinėjimų požiūriu K yra viena iš labiausiai diskutuotų ir nagrinėtų Vakarų filosofijos temų, kurioje apstu problemų ir kontroversijų. Savo ruožtu P taip pat gausiai aptarinėta Indijos kontekste, P terminas taikytas beveik visose Indijos filosofijose mokyklose (Шохин 2004: 24–34). Tačiau abiejų terminų lyginimas dėl komplikuoto temos tarpkultūrinio lauko ir tarpdiscipliniškumo (filosofijos istorija, klasikinė filologija, indologija, kultūrologija, tekstologija) sulaukė tik nedidelio tyrinėtojų dėmesio.

Mokslininkai, tyrinėjantys Aristotelį ir K, dažnai dėl menkesnio susipažinimo su Indijos filosofija beveik niekada nemini P, tačiau ir santykinai negausūs vaišėšikos tyrinėtojai retokai gvildena K. Daugelis tyrinėtojų, kurių darbuose kalbama apie vaišėšiką ir eksplacitiškai minimos K, geriausiu atveju tik išvardija K ir P bei glaustai pasvarsto apie K ir P santykį, kadangi K ir P tyrimas nėra šių mokslininkų dėmesio centre (Müller 1852: 11; Deussen 1902: 63; Radhakrishnan 1923: 184; Mishra 1936: 347–348; Ruben 1954: 191–193; Narain 1976: 64–65; Nakamura 1992: 460; Halbfass 1992: 76–77; Kannu 1992: 30; ir kt.). Straipsnius, skirtus nagrinėti išimtinai K ir P, parašė V. Gajendragadkar (Gajendragadkar 1980), G. Gren-Eklund (Gren-Eklund 1999), T. Mcevilley (Mcevilley 2002: 519–539) bei F. Tola-C. Dragonetti (Tola-Dragonetti 2009). Daugiau apie tai: K ir P šaltinių ir interpretacijos aptarimo poskyryje.

2. Objektas, tikslas, uždaviniai

Monografijos objektas – Aristotelio veikaluose minimos K bei Kaṇādos „Vaišėšika sūtroje“ aptariamoms P. Vėlesni Aristotelio veikalų komentarai

bei kiti vaišešikos veikalai, kuriuose gvildenamos K ir P, pasitelkiami kaip pagalbinė medžiaga. **Tikslas** – atskirai išanalizuoti K ir P įvairiais aspektais, o tuomet juos lyginti, parodant K ir P panašumus bei skirtumus. **Kertinė darbo prielaida** yra, kad K ir P pasižymi intensijos ir ekstensijos perskyra, esančia pagrindu atlikti lyginamąją K ir P analizę.

Minėtą perskyrą galima išvelgti ir pas Aristotelį bei jo komentatorius, ir Kaņados „Vaišešika sūtroje“ bei jos komentaruose. Vakaruose perskyra terminologiškai įtvirtinta XVII a. Port-Royalio „Logikoje“ kaip *comprehension* ir *étendue* (Kauppi 1971: 808–809). Panašią perskyrą vėliau taikė daugelis mąstytojų, kaip, pvz.: G. W. Leibnizas (*intension-extension*), I. Kantas (*Inhalt-Umfang*), J. S. Millis (*conotation-denotation*), G. Frege (*Sinn-Bedeutung*) ir kt. (Walther-Klaus 1987: passim)¹. Intensija – tai bendri objektų požymiai, be kurių jie nebūtų savimi. Ekstensija – tai objektų aibė, turinti bendrus požymius (Parry, Hacker 1991: 60–62). Indijoje atitinkamą perskyrą taikė vaišešikai artima nyāyos mokykla, skirdama *uddeśa* bei *lakṣaṇa*. *Uddeśa* – tai objektų išvardijimas, jų sąrašas. *Lakṣaṇa* – tai objektų apibrėžimas, nusakantis jų panašumus ir skirtumus nuo kitų objektų.

Siekiant išanalizuoti K ir P įvairiais aspektais bei parodyti intensijos ir ekstensijos perskyrą, darbe keliami šie uždaviniai:

Pirmasis – lokalizuoti tyrimą vakarietiškame Indijos filosofijos recepcijos kontekste. Kadangi rašoma Vakarų kalba (lietuviškai), svarbu turėti omenyje, jog egzistuoja nusistovėję požiūriai ir vertinimai Indijos filosofijos atžvilgiu, tad būtina pasirinkti ir apibūdinti prieigą, kuria vadovaujamasi.

¹ Apžvelgdamas intensijos-ekstensijos perskyros istoriją Vakarų filosofijoje, Walther-Klaus intensiją kildina iš Porfirijaus „Įvade“ minimo apibrėžimo per giminę ir skirtumus (*genus proximum et differentia specifica*), o ekstensiją iš loginių rūšių bei giminių aptarimo (Walther-Klaus 1987: 9-10), tačiau atsižvelgiant į tai, kad Porfirijus rašė „Įvadą“ į Aristotelio filosofiją, taip suprantamą intensijos ir ekstensijos perskyrą galima anksčiau atrasti Aristotelio darbuose.

Antrasis uždavinys – aptarti K ir P šaltinius bei jų interpretacijas. Tuo parodysiu K ir P interpretacijos istoriją bei joje pasitaikančius probleminius klausimus, kurie aktualūs monografijos temai.

Trečiasis uždavinys – apibūdinti intensijos-ekstensijos skirtį ir analizuoti K ir P ekstensijos atžvilgiu, parodant K ir P priklausančių narių panašumus bei skirtumus.

Ketvirtasis uždavinys – tirti K ir P intensijos atžvilgiu, apibūdinant K ir P sampratą ir ištakas bei šių panašumus ir skirtumus. Šie uždaviniai lemia monografijos struktūrą: pirmajame skyriuje bus įgyvendinami pirmieji 2 uždaviniai, o K ir P ekstensijos bei intensijos aptarimui skirti likę 2 skyriai. Taip pat svarbu paminėti transliteracijos ypatumus: graikiški vardai ir pavadinimai darbe lietuvinami pagal nusistovėjusias taisykles, o sanskritiški rašomi remiantis indologijoje nuo XIX a. pabaigos priimtu tarptautiniu sanskrito transliteracijos alfabetu (I.A.S.T.).

3. Metodai

Analizuojant K ir P, remiamasi pirminiais šaltiniais originalo kalba. Nagrinėjant P, pasitelkiamas sanskritiškas Kaṇādos „Vaišešikos sūtros“ tekstas, jo pagrindinis komentaras (dažnai laikomas atskiru veikalu) – Praśastapādos „Padārthadharmaśaṃgraha“ bei kiti vaišešikos ir Indijos filosofijos tekstai. Nagrinėjant K, remiamasi visais pagrindiniais graikiškais Aristotelio tekstais, iš kurių studijos temai svarbiausias – „Kategorijos“, Jono Dumčiaus išverstas į lietuvių kalbą (Aristotelis 1990). Darbe taip pat bus remiamasi daugeliu apie K ir P rašiusių autorių darbais, daugiausia dėmesio skiriant ir polemizuojant su tais autoriais, kurie bent kokių aspektu lygino K ir P.

Darbai ypač svarbios dvi metodologinio pobūdžio filosofijos kryptys: lyginamoji bei hermeneutinė filosofija. Lyginimas kaip mąstymo būdas bei metodas filosofijoje turi du aspektus: filosofijų lyginimą (*the*

comparison of philosophies), tiriantį tos pačios ar skirtingų kultūrų idėjas, sistemas ir t. t. bei lyginimo filosofiją (*the philosophy of comparison*) (Smid 2010: 3-4), apmąstančią ir tiriančią patį lyginimo procesą. Kaip pabrėžia lyginamosios filosofijos tyrinėtojas R. W. Smidas, abu lyginamosios filosofijos aspektai susiję tarpusavyje: be tinkamo lyginamųjų objektų išmanymo, lyginimo procesas neveiksmingas, lygiai kaip ir be lyginimo refleksijos, žinios apie lyginamuosius objektus bus nepakankamos, kad atskleistų jų sąsajas.

Profesionalūs ir išsamūs atskirų filosofijų lyginamieji tyrimai prasidėjo XIX a. antroje pusėje ir gali būti siejami su M. Müllerio, P. Deusseno bei B. Sealo darbais, tačiau pirmasis sistemingai užsiėmęs lyginimo filosofija bei pasiūlęs lyginamosios filosofijos terminą (*la philosophie comparée*) bei projektą 1923 m. – P. Masson-Oursel. Vadovaudamasis scientistinėmis bei pozityvistinėmis idėjomis, Masson-Ourselas siūlė skirtingose kultūrose ieškoti bendrų bruožų analogijos būdu, atitinkančių matematinę proporciją. Remiantis šia analogijos samprata, galima kelti hipotezę, jog K ir P sudaro proporciją, leidžiančią suformuluoti meta-konceptą – KP, apjungiantį K ir P panašumus. Panašiai mąstė ir žymus amerikiečių lyginamosios filosofijos teoretikas F. S. C. Northropas, siūlęs kurti naują tarpkultūrinį terminų žodyną (Smid 2009: 45–47).

Visgi šis požiūris plačiai neįsitvirtino, šiuolaikiniai lyginamosios filosofijos teoretikai (H. Nakamura, D. Hall, R. Ames) siūlo neskubėti versti ar kurti naujų meta-terminų, nes jie asociatyviai niveliuoja vieną terminą su kitu (pvz., tiesiogiai verčiant P į K), nepasakydami apie jų kontekstines konotacijas, ryšius su kitais terminais. Vietoje to, reikėtų analitiškai gilintis į terminų turinį, išsamiai gvildinti jų filologinį (semantinį, etimologinį), istorinį bei filosofinį kontekstus. Sėkmingas to pavyzdys H. Nakamuro veikalai (Nakamura 1986, 1992). Juose vengiama skubotų apibendrinimų – Japonijos, Kinijos, Indijos bei Vakarų terminai

gvildenami remiantis pirminiais šaltiniais pagrįsta kontekstine analize, išryškinant jų tipologinius panašumus bei skirtumus. Lyginamojoje filosofijoje svarbus ir chronologijos aspektas, lyginamų reiškinių nuotolis laike, kurį apibrėžia sinchroninė ir diachroninė perspektyvos. XX a. viduryje paplitusią diachroninę nuo 7 dešimtmečio ėmė keisti sinchroninė tyrimų perspektyva, kuria pabrėžiamas istoriškai paralelinių reiškinių tyrimas (Beinorius 2002: 78–79). Tad šio darbo lyginamoji metodika remiasi K ir P aspektine ir kontekstine analize, išskiriant tipologinius panašumus ir skirtumus bei sinchronine perspektyva, laikančia, jog K ir P yra gretutiniai reiškiniai.

Tvirtesnę teorinį pagrindą lyginamajai filosofijai suteikia hermeneutikos filosofijos raida, susijusi su H. G. Gadameriu, kuris apmąsto supratimo procesą bei jame pasirodančio Kito reikšmę (Rytų, Indijos, vaišešikos ar pan.). Lyginamosios filosofijos diskursui reikšmingiausios tos H. G. Gadamerio hermeneutikos mintys, kurios susiejo supratimo procesą su „paties dalyko“ (*Sache selbst*), istorinės veikos sąmonės (*wirkungsgeschichtliches Bewußtsein*) bei horizontų susiliejimo (*Horizontverschmelzung*) principais. „Pats dalykas“ – tai teksto, meno kūrinio ar kt. ženklinės sistemos perteikiama dalykų padėtis – tikrovė (signifikatas) (Gadamer 1993: 66–69; Pokorný, Roskovec 2002: 253–254). Tikroji dalykų padėtis yra suprantančiojo tikslas, o tekstas (ar kita ženklinė sistema), su jame pateikiamu pasakojimu, dalyvauja kaip ją steigiantis elementas: vedantis, kreipiantis ar kitaip užklumpantis jo supratėją ir kurdamas jame užtekstinės tikrovės vaizdą. Istorinė veikos sąmonė – tai antrasis tikrovės steigimo sandas, kalbinio, istorinio ir patirtinio savo situatyvumo įsisąmoninimas, lokalizavimas savęs tradicijoje (*Überlieferung*), apsibrėžiant horizontą, iš kurio žiūrima. Savo požiūrio „apsibrėžimas“ nereiškia apsiribojimo, kadangi neįmanoma suprasti kito iš „nulinės“ pozicijos, o kaip tik nusistatyta padėtis leidžia plėsti akiratį, integruojant vis kitą horizontą. Tad supratimo

procesas – tai nuolat vykstantis dviejų horizontų susilieėjimas, kuriame interpretuojamas objektas matomas vis kitaip dėl asmeninio horizonto situatyvumo.

Šiam darbui aktualu, jog siekiant lyginti dvi skirtingas kultūras, reikalinga išsisaūoninti savojo horizonto prietarus (išankstinius sprendimus – *Vorurteile*), kurie netrukdytų atsiverti kito prasmei (plg. su Gadamerio trimis „aš ir tu“ santykių etapais – Gadamer 1990: 364–367). Kaip tokių nereflektuotų prietarų pavyzdį pateikčiau E. W. Saido apibūdintą ir ilgą laiką Vakaruose vyravusį niveliuojantį ir imaginacinį Oriento vaizdinį, kuris Rytus susiejo su egzotiškomis būtybėmis, mistiūizmu, pasyvumu, iracionalumu, intuicija, o kartu su atsilikimu, negeba spręsti savo reikalų, pateisinančių Vakarų viršenybę ir „globėjįšką“ imperializmą (Said 2006: 27–33). Iki šiol panašiai išivaizduojama ir Indija, tuo remiasi XIX a. sukonstruota hinduizmo sąvoka (Inden 1990: 263–270; Beinorius 2006: 20–27; 2012: 86).

Kitas darbui svarbus ir panašiais prietarais paremtas diskursas – vis dar vyraujantis europocentrizmas, neproporcingai sureikšminantis Vakarų pasiekimus ir puoselėjantis supratimą, kad Vakarų civilizacija yra išskirtinė. Europocentrinė nuostata dažnai taip pat lydima nebendramatiškumo (*incommensurability*) įsitikinimo, kai tvirtinama, kad skirtingų kultūrų reiškiniai neva tokie radikaliai skirtingi, kad jų lyginimas vargiai ar gali būti įmanomas (ar adekvatus). Visgi tokiu atveju dažnai pamirštama, kad nėra uždarų ir „monolitinių“ kultūrų, jos visuomet sudėtos iš gausybės dėmenų ir įtakų, pvz., Vakarų kultūra nėra uždara sistema, bet istoriškai vystėsi paveikta graikų, romėnų, žydų, germanų, keltų, arabų ir t. t. kultūrinių šaltinių (Halbfass 1990: 165; Beinorius 2012: 115). Net Aristotelio ir Augustino ar Descartes'o ir Hegelio filosofijų lyginimas gali būti ne mažiau komplikuotas (dėl specifinės šių mąstytojų terminijos), nei formaliai skirtingoms civilizacijoms priskiriamos teorijos ar mąstymo sistemos.

Siekiant parodyti europocentrinės nuostatos trūkumą, pabrėžtina, kad nemaža dalis įsitikinimų apie išskirtinius Vakarų pasiekimus kyla dėl nepakankamo kitų kultūrų išmanymo. Šiose neretai galima aptikti Vakarų teorijų analogus, tą sieksiu parodyti ir šiuo darbu apie K ir P. Tačiau reikia atsižvelgti ir į tai, kaip taikliai pastebi N. Kardelis, kad kritikuojant europocentrizmą, rizikinga pakliūti į kito kraštutinumo pinkles – „orientocentrizmą“, kuris (Kardelis 2007: 251–253) jau nepagrįstai numenkina pačių Vakarų pasiekimus, juos redukuojant į kitų kultūrų įtakas. Tad lyginamajame tyrime nuolat reikia balansuoti tarp Scilės ir Charibdės bei atsisakyti kurios vienos kultūros sumenkinimo ar prioretizavimo. Paminėtini dar vieni lyginamųjų tyrimų bei hermeneutiniai „spąstai“, kuriuos M. Nussbaum pavadino „deskriptyviniu šovinizmu“, kada kitas suprantamas ar atkuriamas identiškai pagal savo vaizdinį (Nussbaum 1997: 122–123), o tai būdinga daugeliui vakariečiųkų vaišešikos studijų, kuriose P aprašomos tarsi būtų K.